

Starohrvatska prosvjeta
III. serija - svezak 42/2015.

UDK: 398.34(497.581Bribir)“653”
Izvorni znanstveni rad

Ante MILOŠEVIĆ

Muzej hrvatskih arheoloških spomenika
S. Gunjače b. b.
HR - 21000 Split
ante.milosevic@st.t-com.hr

Primjer ritualne žrtve pri gradnji kuće na srednjovjekovnom Bribiru

Example of a ritual sacrifice during the
construction of a house in mediaeval Bribir

Prije nekoliko godina na Bribiru su, u nedovoljno dokumentiranim arheološkim okolnostima, pronađena dva lonca od grube gline. Manji lonac, u kojemu su bila kokošja jaja i kameni brus, bio je pokriven polovicom većega. Aranžman s posudama pronađen je uz temelj srednjovjekovne kuće, pa se pretpostavlja da manifestira rijedak ostatak poganskog običaja prinošenja žrtve koja je trebala doprinijeti trajnosti poduzete gradnje i ukupnom blagostanju njenih ukućana.

Ključne riječi: Bribir kod Skradina, srednji vijek, ritualna žrtva, poganski običaji

sl. 1. Položaj srednjovjekovne kuće s ritualno pohranjenim loncima od pečene gline (izvor: *Arkod*).

Tijekom djelomičnog komisijskog preuzimanja inventara, predmeta i dokumentacije u sobi Mate Zekana, a što je napravljeno tijekom i nakon njegovog odlaska u mirovinu, među brojnim arheološkim predmetima s nalazišta koja je on obrađivao, pronađena je i jedna kutija na kojoj je stajala oznaka *Bribir* bez drugih potrebnih podataka¹. Tijekom pregleda sadržaja kutije utvrđeno je da se u njoj nalaze dva lonca od pečene gline. Uz ulomke većega, koji je polovično sačuvan, stajala je oznaka *vanjski*,

a uz manji, koji je gotovo čitav te ispunjen zemljom i pijeskom (oko 1 dm³), stajala je oznaka *unutrašnji*. U trenutku pražnjenja manjega lonca, osim zemlje i pijeska, iz njega su ispali i ostatci dvaju kokošjih jaja (jedno čitavo i jedno u ulomcima) te dio kamenoga brusa². Ta iznenađujuća spoznaja otvorila je neka pitanja koja su nas ponukala da pokušamo saznati nešto više o okolnostima cijeloga nalaza. Bez mogućnosti komunikacije s M. Zekanom, tijekom potrage za tim podacima ustanovljeno je da su posude pronađene 2012. godine, da ih je pronašao zadarski student arheologije Ivan Petričević tijekom

¹ M. Zekan je u mirovinu otišao bez da je u Muzeju ostavio bilo kakvu dokumentaciju o svojim višedesetljetnim istraživanjima. Zbog nemogućnosti daljnjeg komuniciranja s njim, u tijeku je postupak koji bi to trebao riješiti.

² Mješavina zemlje i pijeska iz posude je izdvojena i očekuje analizu.

sl. 2. Mjesto nalaza ritualno pohranjenih lonaca u srednjovjekovnoj kući na Bribiru.

iskopavanja koja je na Bribiru vodio M. Zekan (koji tada nije bio na terenu) te da su pronađene uz temelj zida (ispod ognjišta?) jedne srednjovjekovne kuće, zapadno od tzv. Šubićevih dvora. Položaj kuće na Glavici označen je na sl. 1, a mjesto nalaza unutar kuće na sl. 2. Još smo doznali da su posude bile položene na kameni živac te da o tome nalazu nije napravljena nikakva dokumentacija. Rekonstruirajući okolnosti prema svim prikupljenim spoznajama, danas se može reći da je manja posuda s opisanim sadržajem bila položena na kameni živac s otvorom prema gore te da je sve skupa bilo poklopljeno polovicom veće posude kojoj je dno bilo okrenuto prema gore. Naime, iako je na pratećim papirima pisalo *vanjska* i *unutrašnja* posuda, njihova veličina upućuje na zaključak da manji lonac na nijedan način nije mogao stati u veći – pod pretpostavkom da je i taj bio čitav – jer promjer trbuha manjega lonca nadmašuje promjer otvora većega. Stoga je za cijeli aranžman bilo moguće iskoristiti samo polovicu većega lonca, pa rekonstrukciju cijele situacije predlažemo na sl. 3.

sl. 3. Lonci iz ritualne pohrane i sadržaj manjega lonca (foto: A. Z. Alajbeg).

Katalog nalaza:

1. Veći, polovično sačuvan lonac, pronađen u ulomcima. Rekonstruiran je u mjeri u kojoj su to dozvoljavali pronađeni fragmenti. Ima razvraćeni, ovalno odrezan i blago profiliran obod otvora, kratki i izrazito uvučeni vrat, loptasti trbuh i zaravnjeno, po rubu naglašeno, dno. Oblikovan je na

sl. 4. Fragment većeg „vanjskoga” lonca (foto: A. Z. Alajbeg).

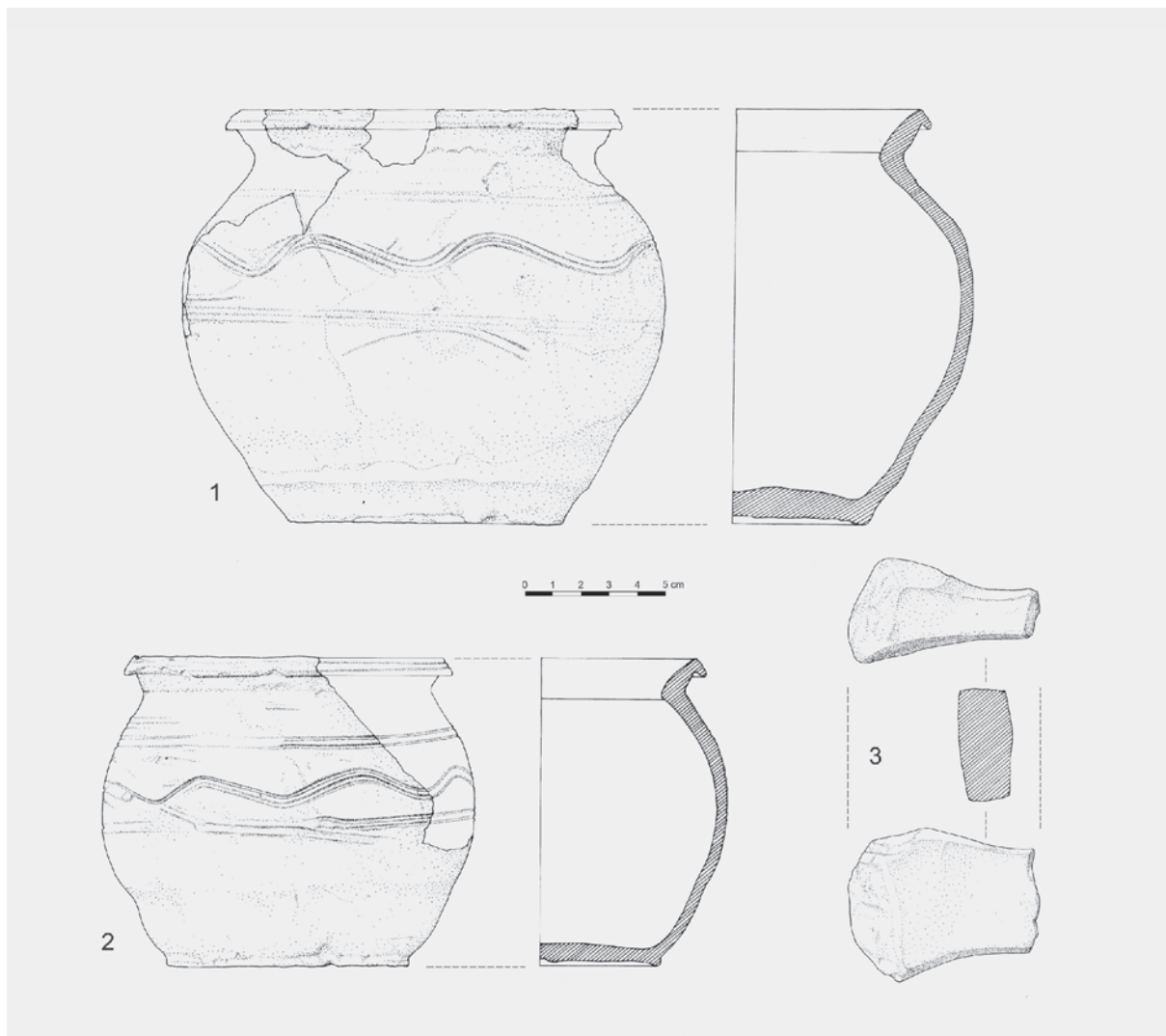

sl. 5. Manji „unutrašnji” lonac (foto: A. Z. Alajbeg).

spororotirajućem lončarskom kolu, dodatno je ručno modeliran i iznutra je zaglađen. Glina od koje je napravljen miješana je s pijeskom i samljevenim kamenčićima različite granulacije. Veći dio vanjske površine lonca je sivosmeđe boje. Ukrašen je u gornjoj zoni trbuha plitkim ucrtavanjem u svježju glinu. Ukrasni pojas čini dvostruka valovnica koja je mjestimično nepravilna. S gornje i donje strane valovnice je jednostruka i dvostruka crta (sl. 4; 6/1).

Visina: 14,75 cm; najveći promjer tijela po sredini trbuha: 16,5 cm; promjer otvora: 13,6 cm; promjer dna: 9,5 cm; promjer vrata: 12,5 cm; debljina stijenke: 0,5 - 1,1 cm (inv. broj: 10764).

2. Manji lonac je sačuvan gotovo u cijelosti. Ima koso odrezan i blago profilirani razvraćeni obod otvora, kratki uvučeni vrat, loptasti trbuh i zaravnjeno, po rubu naglašeno, dno. Oblikovan je na spororotirajućem lončarskom kolu, dodatno je ručno modeliran i iznutra je zaglađen. Glina od koje je napravljen miješana je s pijeskom i samljevenim kamenčićima različite granulacije. Veći dio vanjske

sl. 6. Lonci iz ritualne pohrane i sadržaj manjega lonca (crtež: N. Šimundić Bendić).

stijenke lonca je sivosmeđe boje. Ukrašen je po gornjoj zoni trbuha i po ramenu plitkim ucrtavanjem u svježu glinu. Ukrasni pojas čini dvostruka valovnica koja se mjestimično preklapa. S gornje i donje strane valovnica je omeđena dvjema usporednim crtama. Dvostrukim crtama ukrašen je i koso odrezani rub otvora (sl. 5; 6/2).

Visina: 11 cm; najveći promjer tijela po sredini trbuha: 12,2 cm; promjer otvora: 11,9 cm; promjer dna: 9,7 cm; promjer vrata: 10,9 cm; debljina stijenke: 0,5 - 0,8 cm (inv. broj: 10763).

3. Ulomak kamenog brusa od pješčenjaka oker boje sa smeđim venama. Četvrtastog je presjeka koji je na jednom kraju znatno proširen. Na svim dužim stranama vidljivi su tragovi istrošenosti brušenjem (sl. 3; 6/3).

Dužina: 6,7 cm; najveća širina: 5,6 cm; veličina u presjeku: 2 x 4 cm (inv. broj: 10765).

4. Od dva kokošja jaja, koja su bila u manjoj posudi, jedno je gotovo čitavo, a drugo razbijeno u dvadesetak ljuskica (sl. 3). Veličina cijeloga jaja je 5,2 x 4 cm (inv. broj: 10766-10767).

Po fakturi, po tipološkim svojstvima i po načinu ukrašavanja posude su vrlo slične, pa se s priličnom sigurnošću može zaključiti da su istovremene. Iako

imaju ponešto arhaičan izgled, oponašajući starije oblike i tehnologiju izrade, pa onda i vjerojatnu lokalnu proizvodnju, mišljenja smo da, zbog izrazito razvraćenog i profiliranog ruba otvora te zbog kratkoga uvučenoga vrata, ipak pripadaju vrlo raširenoj grupi srednjovjekovnih lonaca kakve nalazimo gotovo u svim krajevima tadašnje Europe, a zbog većeg broja istraženih naseobinskih lokaliteta, osobito su brojni na širem prostoru srednjeg Podunavlja, napose u Panoniji³. Vrlo slični primjerci pronađeni

³ D. MINIĆ, *Le site d'habitation médiéval de Mačvanska Mitrovica, Sirmium 11*, Beograd, 1980, str. 25-26, pl. 7-8, (napose tamošnji topovi 5 i 6). – M. BAJALLOVIĆ HADŽI PEŠIĆ, *Keramika u srednjovjekovnoj Srbiji*, Beograd, 1981, str. 41-50. – V. BIKIĆ, *Srednjovjekovna keramika Beograda*, Beograd, 1994, str. 31-65. – T. SEKELJ IVANČAN, *Prilog analizi keramike iz Duge ulice kao pokazatelja rasprostiranja srednjovjekovnog naselja u Vinkovcima, Arheološki radovi i rasprave 13*, Zagreb, 2001, str. 235-236. – T. SEKELJ IVANČAN - T. TKALČEC, *Analiza keramika s ransrednjovjekovnog naselja na položaju Ledine kod Torčeca, Prilozi Instituta za arheologiju 23*, Zagreb, 2005, str. 141-186 (osobito T. 4 i 8). – K. FILIPEC, *Srednjovjekovna keramika iz groblja u Đakovu, u: Zgodnji Slovani*, (ur. M. Guštin), Ljubljana, 2002, str. 142-145. – M. SEČKAR, *Srednjovjekovna keramika s lokaliteta Buzin, Vjesnik Arheološkog muzeja u Za-*

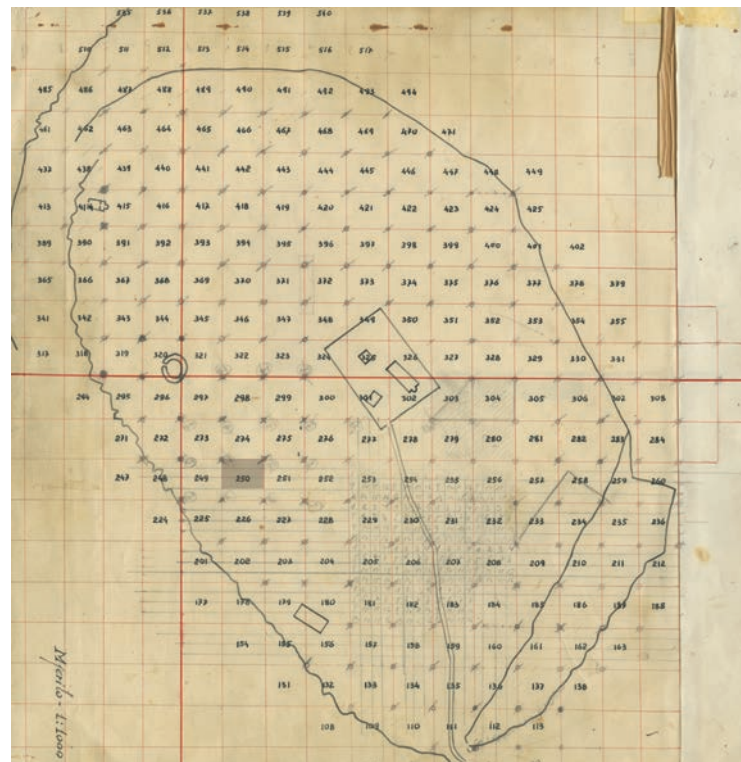
sl. 7. Mogući primjer srednjovjekovnog poganškog obreda na Bribiru (fotoarhiv Muzeja HAS iz 1965. godine).

su i u Dalmaciji⁴, a iznjedrila su ih i starija arheološka iskopavanja na Bribiru⁵. Navedene tipološke analogije pokazuju da je riječ o keramičkim loncima koje je vremenski moguće smjestiti u širi vremenski okvir od 11. do 13. stoljeća.

grebu, ser. 3, sv. 44, Zagreb, 2011, str. 275-327 (veći broj ulomaka je prerano datiran). – K. FILIPEC, Srednjovjekovna keramika s lokaliteta Borinci - Crkvište - Crni gaj, *Opuscula archaeologica* 34, Zagreb, 2010, str. 255-284 (osobito T. 1-2). – K. FILIPEC, Srednjovjekovno groblje i naselje Đakovo - Župna crkva. Zagreb, 2012, str. 163-170.

⁴ V. DELONGA i suradnici, *Prije sjećanja. Arheološka istraživanja u jugoistočnom dijelu Dioklecijanove palače u Splitu, 1992. godine*. Sv. II, Split, 2015, str. 136, kat. br. 59.

⁵ V. DELONGA, Keramika, u: *Bribir u srednjem vijeku*, katalog izložbe, Split, 1987, str. 80-81. U muzejskom spremištu na Bribiru, u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, kao i u brojnim drugim dalmatinskim muzejima čuva se veliki broj istovremenih i vrlo sličnih keramičkih lonaca (uglavnom u fragmentima) koji čekaju stručnu obradu, tipološku klasifikaciju, pa onda i analitičku sistematizaciju.

sl. 8. Položaj kvadranta 250 u koordinatnoj mreži Bribira (arhiv Muzeja HAS).

Ipak, zanimljivije od datiranja tih posuda, pitanje je njihove funkcije jer su nađene u, za hrvatske krajeve, prilično neuobičajenom arheološkom kontekstu. Čini se da na Bribiru to nije osamljen slučaj jer je sličan arheološki aranžman iskopan na još dva mjesta, no u vrijeme kada su uočeni oni nisu tako protumačeni. Najprije je, 1965. godine, na predjelu Dol pronađen keramički lonac uz temelje neke kuće što je zabilježeno na nekoliko fotografija koje se danas nalaze u fototeci Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu (sl. 7)⁶, a potom je i zapadno od tzv. *Marunove kuće* uočena slična arheološka situacija. U bribirskom terenskom dnevniku s datumom od 12. srpnja 1979. godine, zapisano je da je u kvadrantu 250, a to je sasvim blizu položaja kojega i mi ovdje raspravljamo (sl. 8), *u procijepu između temelja zida i litice pronađen jedan lonac s ostacima (Stigao-Zlatko) kostiju neke (peradi) pernate životinje (pile?)*⁷. O tome nalazu sačuvana je i

⁶ Pretpostavljamo da se na taj nalaz odnosi bilješka u Gunjačinom dnevniku (*Bribir. Dnevnik iskopavanja, 1965. - nastavak, 1966., 1967.*) i to tijekom iskopavanja u kvadrantu 185, dana 28. X. 1965. godine.

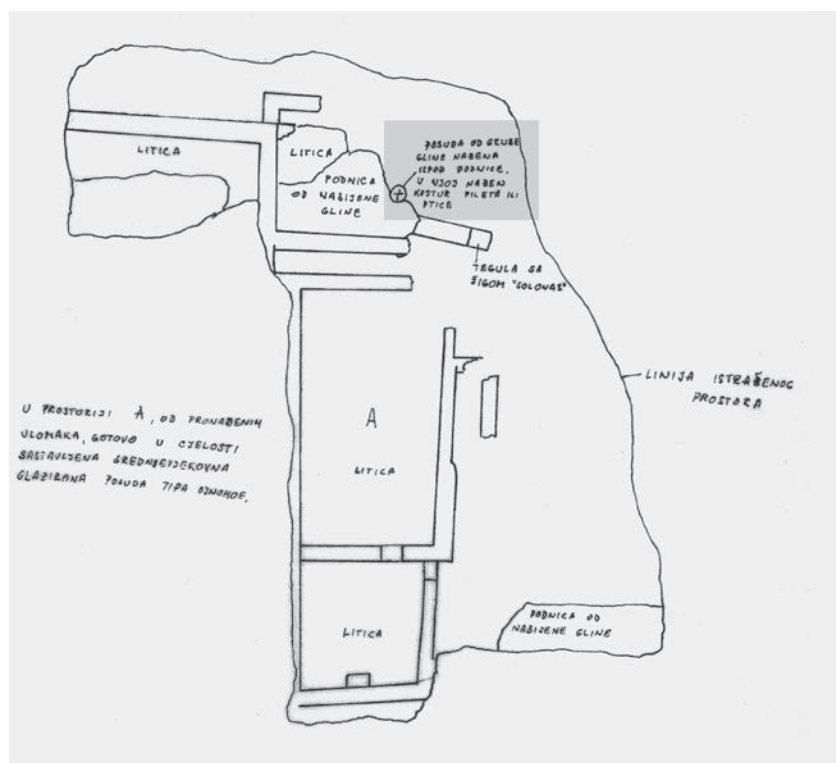
⁷ *Dnevnik rada na Bribiru 1977. (nastavak), 1978., 1979., 1980.* (Arhiv Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika).

terenska skica s napomenom da je taj nalaz stajao ispod podnice od nabijene gline (sl. 9)⁸.

Čini se da na sličnu arheološku situaciju ukazuju i nalazi s kompleksnog arheološkog nalazišta u Orliću u Biskupiji kod Knina gdje su u jamama, uz nekakve srednjovjekovne objekte koji sliče na poluzemunice, također pronađeni keramički lonci s ostacima životinjskih kostiju te jedan fragment kamenog brusa⁹. Posude iz Orlića, po našem mišljenju, također pripadaju 12. ili 13. stoljeću.

U slučaju koji ćemo ovdje pokušati raspravljati važan pokazatelj su ostaci kamenoga brusa i hrane koji su bili pohranjeni u manju posudu što upućuje na moguće prisustvo nekakvoga ritualnog obreda. Izuzmemo li bribirske primjere, srednjovjekovna arheologija u Hrvatskoj do sada nije uočila slične slučajeve, pa ovakvo mišljenje iznosimo s oprezom. Može se, naime, pretpostaviti da je cijela instalacija s glinenim loncima i dodatnim priložima postavljena u vrijeme neposredno prije početka zidanja kuće u kojoj je pronađena, a sve s namjerom da se planiranoj gradnji i njenom budućem „životu“ osigura što povoljniji ishod.

Ovdje bi nadalje, također trebalo podsjetiti i na fragmente lonaca s Bribira koje su objavljeni prije više desetljeća. Tako J. Korošec raspravlja o ulomcima donjega dijela dviju posuda od grublje gline s karakterističnim ispupčenjem na dnu, a izdvojeni su iz veće količine antičke i mlađe srednjovjekovne keramike koja je prikupljena tijekom istraživanja 1962. godine¹⁰. Mada je u naslovu nedvosmislen kada je riječ o njihovoj dataciji, u analitičkome dijelu teksta Korošec je oprezniji, pa navodi da sve glavne databilne osobine, koje pokazuju ti ulomci (sastav gline, način pečenja, neravno dno i plastično ispupčenje na dnu), nisu svojstvene samo za kera-

sl. 9. Položaj ritualne pohrane u srednjovjekovnoj kući na Bribiru prema dokumentaciji iz 1979. godine (arhiv Muzeja HAS).

miku ranoga srednjeg vijeka, te se za točnu dataciju ipak kategorički ne izjašnjava.

Također je i V. Delonga, u katalogu izložbe o Bribiru, donijela još desetak lonaca od grube gline koji pripadaju različitim stoljećima srednjega vijeka, od 9. do 14. stoljeća¹¹. Nama je ovdje zanimljivo da je riječ o ulomcima naseobinske, a ne grobljanske keramike te da je mjesto na kojemu su nađeni većinom bilo na južnom dijelu Tjemena na Bribirskoj glavici. To je približno i položaj gdje su pronađeni lonci koje mi ovdje raspravljamo, a jesu li i oni bili u istome arheološkom kontekstu, danas više nije moguće utvrditi.

Inače, običaj polaganja nekakvih vrijednosti (najčešće novca) pod temelje planiranih novogradnji nije arheološka nepoznanica, a u dalmatinskome zaleđu i danas se često prakticira. Na primjere koji upućuju na takve situacije u literaturi je već upozoreno¹², a i mi smo se na njih nedavno osvrnuli kada smo na taj način pokušali protumačiti u zidu ili uza zid pronađeni rasuti novac što je uočeno na nekoliko nalazišta:

⁸ Na crtežu na kojemu stoji taj podatak i koji je priložen dnevniku na posebnom listu, u naslovu stoji *Skica istraženog prostora istočno od Marunove kuće*. Očito je riječ o grešci jer se istočno od Marunove kuće u to vrijeme nije istraživalo, a vidljiv je i pokušaj popravljivanja teksta u riječi *istočno*.

⁹ Vidi tekst M. Petrinc M. PETRINEC, Frühmittelalterliche Gräber aus Orlic Angesichts Bisheriger Erkenntnisse über den Horizont mit Heidnischen Bestattungsmerkmalen, u ovom broju *Starohrvatske prosvjete*. O ukupnom arheološkom kontekstu u kojemu su bili ti nalazi autorica se nije preciznije izjasnila. Niti ilustracije koje prate taj tekst ne doprinose boljem razumijevanju.

¹⁰ J. KOROŠEC, Dva zanimljiva fragmenta keramike ranog srednjeg vijeka na Bribiru, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 10, Split, 1968, str. 7-10.

¹¹ V. DELONGA, *Keramika*, str. 80-81.

¹² Ž. RAPANIĆ, *Od carske palače do srednjovjekovne općine*. Split, 2007, str. 41 i bilj. 224.

sl. 10. Lonac s ostacima žrtvovane životinje iz srednjovjekovne kuće u Káni (foto: Gy. Terei, prema: M. Daróczy Szabó, 2014, sl. 3).

- prilikom istraživanja dograđenog atrija ispred starokršćanske crkve sv. Petra i Mojsija u Solinu,
- ispod poda, iza zid nartekse također starokršćanske crkve u Klapavicama u Klisu i
- ispod zida rimske kuće u Škaljama u Bisku, južno od Trilja¹³.

Tako je pet bizantskih zlatnika, od kojih tri pripadaju Mauriciju (582. – 602.) te po jedan Foki (602. – 610.) i Herakliju (610. – 641.), pronađeno u zidanoj klupi uz bočni zid, u sjeverozapadnome uglu starokršćanske bazilike sv. Petra i Mojsija u Solinu i vjerojatno svjedoče o njenoj tadašnjoj obnovi¹⁴. Nadalje, više primjeraka zlatnoga i srebrnoga novca pronađeno je i u crkvi u Klapavicama¹⁵. Istraživači pretpostavljaju da je ovdje riječ o skrivenom blagu iz vremena bizantsko-gotskih ratova u Dalmaciji, no ti novci pripadaju dužem vremenskom razdoblju – od Leona I. (457. – 474.) do Justinijana I. (527. – 565.) – i nisu nađeni na okupu, kao ostava, nego su bili rasuti ispod podnice i uz temelj zida nartekse. Oni se stoga, kao i primjerci iz Solina, s više vjerojatnosti mogu dovesti u vezu s uobičajenom

¹³ A. MILOŠEVIĆ, *Predromanički zvonici u Dalmaciji i ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj / Campanili preromanici della Dalmazia e della Croazia altomedievale*. Dubrovnik - Split, 2011, str. 115-116, bilj. 175-176.

¹⁴ A. MILOŠEVIĆ, *Predromanički zvonici*, bilj. 176.

¹⁵ T. ŠEPAROVIĆ, Skupni nalaz novca iz 5. i 6. stoljeća na lokalitetu Klapavice - Crkvina kod Klisa, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 36, Split, 2009, str. 27-34.

„ritualnom pohranom“ koja svjedoči onodobnu izgradnju ili preuređenje crkve. Naposlijetku, desetak brončanih novčića 3. stoljeća pronađeno je rasuto pod temeljima jedne rimske kuće u selu Bisku južno od Trilja¹⁶. Slične arheološke okolnosti u svim tim primjerima, prema našem mišljenju, ne upućuju na ostave nego upravo na namjerno odlaganje novca koji je, kao vrijednost, simbolično položen za buduću dobrobit gradnje koja se poduzimala.

Kako smo već rekli, takav običaj, koji svoje korijene ima u dubokoj starini na području dalmatinskoga zaleđa, zadržao se do danas¹⁷, a prisutan je i drugdje u širem okruženju¹⁸. Etnografska literatura bilježi i brojne druge primjere u kojima se različitim darovima i žrtvovanjima, prije početka gradnje, nastoji kuću i njene stanare staviti pod nekakvu ili nečiju zaštitu. Vjeruje se da se takvim žrtvama prije gradnje kući može priskrbiti pomoć duha-zaštitnika koji će joj podariti magičnu čvrstoću. Žrtve su, dakle, kao magijska sredstva, trebale odvratiti zlo od kuće i ukućana te im donijeti sreću i blagostanje¹⁹.

¹⁶ A. MILOŠEVIĆ, Bisko kod Sinja - antičko naselje i kasnosrednjovjekovno groblje, *Arheološki pregled*, Ljubljana, 1987, str. 94-95. Prema riječima kolegice Vedrane Delonga slična arheološka situacija otkopana je i u zaleđu Omiša, u naselju Kučići, na položaju Pločje gdje su pod temeljima antičkih kuća također nađeni brončani novci 3. i 4. stoljeća (carevi Aleksandar Sever i Velentinijan I.), usp. također V. DELONGA, *Arheološka istraživanja u Kučićima*, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 27, Split, 2000, str. 76-79.

¹⁷ Takve običaje s područja Imotske krajine je vrlo opširno i kvalitetno opisala Dinka Alaupović Gjeldum. U toj korisnoj raspravi brojna je i komparativna literatura iz drugih, prvenstveno balkanskih područja (usp. D. ALAUPOVIĆ GJELDUM, *Običaji i vjerovanja vezani uz kuću u Imotskoj krajini*, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 26/1, Split, 1987, str. 527-546).

¹⁸ N. BUCONJIĆ, *Život i običaji Hrvata katoličke vjere u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo, 1908, str. 7-10. *Gdje se kameniti temelj u zemlju polaže, tu će mnogi gospodar, kome se kuća gradi, spustiti komad zlatna novca pod temeljni kamen u čošku, gdje će se zazidati*.

¹⁹ Tako pri gradnji nove kuće seljaci u Srbiji na kamen temeljac prinose žrtvu koljući na njemu janje ili pijetla. Pri tome se glava žrtvovane životinje uzida, a meso se pojede. U nekim drugim slučajevima gradilište se smatra sretnim ako je razina u čaši crnoga vina ili u posudi sa svježim pšeničnim brašnom ujutro bila jednaka onoj što je uvečer bila ostavljena. Usp. A. MILOŠEVIĆ - A. CERMANOVIĆ, *Petao u htoskom kultu kod antičkih Grka i u srpskom narodu*, *Glasnik Etnografskog muzeja* 17, Beograd, 1954, str. 106-113. – P. VLAHOVIĆ, *Običaji, vjerovanja i praznoverice naroda Jugoslavije*. Beograd, 1972, str. 66-67.

Mišljenja smo da bi se na sličan način mogao objasniti i aranžman s keramičkim posudama na Bribiru. Tražeći objašnjenje takvim arheološkim pojavama, kakve kod nas u srednjem vijeku još nisu evidentirane, vrijedno je upozoriti na brojnije slične primjere koji su iskopani prilikom istraživanja dvadesetak arheoloških nalazišta u Mađarskoj, a posebno onih u mjestu Kána. Na tome lokalitetu, koji je danas predgrađe Budimpešte (distrikt Újbuda), na vrlo velikoj površini od oko 220.000 m² i u relativno kratkom vremenu (od jeseni 2003. do ljeta 2005. godine), pronađeni su brojni artefakti iz različitih razdoblja, od neolitika do srednjeg vijeka. Rezultate istraživanja srednjovjekovnih slojeva, koji su se rasprostirali na oko 16 ha, pregledno je prezentirao György Terei²⁰. Taj horizont, premda je kratko trajao, od sredine 12. do sredine 13. stoljeća, bio je vrlo intenzivan. Pripadala mu je manja jednobrodna crkva s prostranim grobljem od 1.077 istraženih grobova, nekoliko većih zgrada, na stotine otvorenih peći i otpadnih jama te 198 manjih stambenih poluzemunica. Te kuće su za nas najzanimljivije jer je utvrđeno da su ispod njih, u dvadeset jednom slučaju, bili ritualno ukopani lonci okrenuti otvorom k zemlji (sl. 10). U petnaest slučajeva uz keramičke lonce bili su priloženi i ostatci žrtvovanih životinja (psi, mačke, kokoši, štuke, žabe) i, što je za nas posebno zanimljivo, te su pohrane u dva slučaja sadržavale i kokošja jaja. Sasvim je, naime, izvjesno da je ovdje riječ o praksi koja je preuzeta iz starijih pogrebnih običaja kakvi su uočeni kod svih važnijih etničkih skupina u srednjoj Europi ranoga srednjega vijeka. Takvi su običaji prisutni i među Hrvatima toga vremena, u Slavoniji – u Brodskom Drenovcu²¹, na nalazištu Lijeva bara u Vukovaru²² i u Đakovu²³, te u Dalmaciji na više lokaliteta. U ar-

heološkom kontekstu zamijetio ih je L. Marun već početkom 20. stoljeća (životinjske kosti u grobovima na lokalitetima Bračića podvornice i Popovića dolovi u Biskupiji kod Knina)²⁴, a u literaturi je takve slučajeve prvi pokušao objasniti Lj. Karaman obrađujući nalaze iz grobova u Gajinama u Kaštel Sućurcu i Glavičinama u Solinu, gdje su također pronađene ljuske kokošjeg jaja²⁵. Vjerojatno je iz istoga vremenskog horizonta i ljuska jaja pronađena uz jednojagodne naušnice u grobu 6 u Stombratama u Bijaćima²⁶. Ljuska jaja bila je i prilog u jednome ranosrednjovjekovnom grobu u Dubravicama kod Skradina²⁷. Kontinuitet ovakvih poganskih pogrebnih običaja ranoga srednjega vijeka, a to je važno za bibrirski primjer kojega ovdje pokušavamo rasvijetliti, uočen je i u grobovima razvijenoga i kasnoga srednjega vijeka. Tako su u tri slučaja u Grborezima kod Livna, u grobovima koji datiraju od 10. do 14. stoljeća, nađene kosti peradi²⁸, a pod Borinovcem u Trilju, na poklopnici jednoga groba pod stećkom, kosti neke ptice i u drugome polovica ljuske kokošjeg jaja²⁹. Ljuske jaja pronađene su i u jednome grobu 12. stoljeća na Putalju u Kaštel Sućurcu³⁰ te u dva kasnosrednjovjekovna groba na Bribiru³¹.

²⁰ GY. TEREI, Az Árpád-kori Kána falu, u: *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon*, (ur. Gy. Kovács, E. Benkő, I. Feld), Budapest, 2010, str. 81-111.

²¹ K. VINSKI GASPARINI - S. ERCEGOVIĆ, Srednjovjekovno groblje u Brodskom Drenovcu, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, n. s., sv. 1, Zagreb, 1958, str. 135-136 (brojni nalazi pojedinačnih, najčešće bedrenih kostiju goveda te u manjoj mjeri ovaca, koza i kokošiju, u dva keramička lonca bile su ljuske jaja).

²² Ž. DEMO, *Ranosrednjovjekovno groblje bjelobrdske kulture: Vukovar - Lijeva bara (X. - XI. stoljeće)*. Zagreb, 2009, str. 546-547 (uglavnom je riječ o nalazima pojedinačnih kostiju sisavaca i peradi).

²³ K. FILIPEC, Srednjovjekovno groblje i naselje Đakovo, str. 157 (ljuska ptičjeg jaja u jednom dječjem grobu).

²⁴ M. PETRINEC, *Groblja od 8. do 11. stoljeća na području ranosrednjovjekovne hrvatske države*. Split, 2009, str. 114.

²⁵ LJ. KARAMAN, Iskopine društva „Bihać“ u Mravincima i starohrvatska groblja, *Rad JAZU* 268, Zagreb, 1940, str. 18-19, sl. 15.

²⁶ I. KAMENJARIN, Bijaći - Stombrate: rezultati arheoloških istraživanja starohrvatskog groblja, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 36, Split, 2009, str. 88, 96.

²⁷ M. PETRINEC, *Groblja od 8. do 11. stoljeća*, str. 114.

²⁸ Š. BEŠLAGIĆ - Đ. BASLER, *Grborezi - srednjovjekovna nekropola*. Sarajevo, 1964, str. 24, 25, 90-91, T. 16/1-2.

²⁹ A. MILOŠEVIĆ, Kasnosrednjovjekovna nekropola sa stećcima pod Borinovcem u Trilju, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 12, Split, 1982, str. 192-193, sl. 4. Običaj prilaganja hrane uz pokojnike u grobovima pod stećcima našao je odraza i u ornamentici na tim kasnosrednjovjekovnim nadgrobim spomenicima, o čemu vidi u: A. MILOŠEVIĆ, Prežetak poganskog obreda sahranjivanja na stećcima, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 26, Split, 1986 - 1987, str. 91-97.

³⁰ T. BURIC, Putalj u srednjem vijeku, u: *Sveti Juraj od Putalja*, Split, 2001, str. 205, 255, 268.

³¹ S. Gunjača je zabilježio nalaz jednog jaja u grobu uz glavu djeteta, u kvadrantu 327 (*Bibrirski dnevnik, dne 9. IX. 1979. godine*) te fragment drugoga uz glavu pokojnika u grobu 20 koji je otkopan uz istočni zid groblja (*Bibrirski dnevnik, dne 31. X. 1980. godine*). Istraživač je procijenio da je riječ o kasnosrednjovjekovnim ukopima.

sl. 11. Mjesto nalaza ritualno pohranjenih lonaca na tlocrtu srednjovjekovne kuće na Bribiru (crtež: S. Juraga).

Jaja kao prilog u grobovima srednjeg vijeka ponekad su pronađena i drugdje, najčešće u dječjim grobovima, a mi ovdje upućujemo na nekoliko vrlo sličnih primjera iz srednje i sjeverne Europe³².

Kao dio cjeline, u ritualnim pohranama s keramičkim loncima ispod poluzemunica s područja Mađarske ponekad je bio priložen i poneki željezni predmet, a od prepoznatljivih oblika najčešći su noževi i igle. Ističe se moguća kulturna vrijednost i tih predmeta jer se njima moglo rezati i bosti, u čemu se vidi njihova zaštitna funkcija, a što bi također moglo biti naslijeđeno iz široko rasprostranjenih starijih pogrebnih običaja³³. Podsjećamo ovdje na moguću sličnu situaciju i u bribirskom slučaju jer je u posudu bio položen i dio kamenoga brusa kojim su se takvi željezni predmeti oštrili³⁴.

Mađarski arheolozi izvode zaključak da svi ovi primjeri, u kojima su u jamama ispod kuća bile pohranjene keramičke posude s ostacima hrane i drugim priložima, manifestiraju njihovu apotropejsku funkciju, pa naopako ukopane lonce s navedenim sadržajima tumače kao žrtve za dobrobit gradnje i za poticanje plodnosti budućim ukućanima³⁵. Ističe se nadalje da sličnih primjera iz doba Arpadovića ima i drugdje u Mađarskoj te da se takav poganski običaj, usprkos kršćanstvu, na području Panonije zadržao vrlo dugo i da je preživio u narodnoj tradiciji sve do polovine 20. stoljeća³⁶. Ipak, Kána je

str. 119). Moguća je pretpostavka da je taj stari običaj bio prakticiran i u bribirskom slučaju te da je nekakav željezni predmet izvorno bio i u toj cjelini, no kasnije je mogao nestati iz različitih pobuda. U brusu (simbolu zemlje?), koji je odložen u lonac u ranosrednjovjekovnim grobovima u alpskom prostoru, A. Platerski vidi ostatak stare slavenske vjere koja je težila uspostavljanju ravnoteže među trima glavnim silama: zemljom, vatrom i vodom. Tumačilo se da je u tome tročlanstvu samo njihovo jedinstveno i usklađeno djelovanje slavenskim starovjercima osiguravao veću životnu energiju i blagostanje (A. PLETERSKI, *Kulturni genom - Prostor in njegovi ideogrami mitične zgodbe*. Ljubljana, 2014, str. 9-15 o trojedinstvu glavnih sila u slavenskoj mitologiji; str. 256-257 o posudama s brusovima).

³² Usp. npr.: C. LEE, *Forever Young: Child Burial in Anglo-Saxon England*, u: *Youth and Age in the Medieval North*, izd. Brill, Leiden, 2008, str. 35-36. – S. OTA, *The Mortuary Archaeology of the Medieval Banat (10th-14th Centuries)*. Izd. Brill, Leiden, 2004, str. 166.

³³ Vidi u: M. DARÓCZI SZABÓ, *Animal remains from the mid 12th-13th century (Árpád Period) village of Kána, Hungary, Dissertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös nominatae*, ser. 3, br. 2, Budapest, 2014, str. 545.

³⁴ U desetak slučajeva među priložima u ranosrednjovjekovnim grobovima u Dalmaciji su pronađeni i brusovi, a u pravilu je uz njih bio i poneki željezni predmet; nož, srp ili sjekira (usp. J. BELOŠEVIĆ, *Materijalna kultura Hrvata od VII. do IX. stoljeća*. Zagreb, 1980,

³⁵ M. DARÓCZI SZABÓ, *Animal remains*, str. 544-545.

³⁶ M. DARÓCZI SZABÓ, *Pets in pots: Superstitious belief in a medieval Christian (12th-14th c.) village in Hungary*, u: *Anthropological Approaches to Zooarc-*

lokalitet s najvećim brojem takvih nalaza u Mađarskoj, pa pruža i najviše mogućnosti za raspravu³⁷. Pretpostavlja se da je takvoj brojnosti doprinio dobar gospodarski potencijal toga naselja koje je, za razliku od drugih mađarskih sela u to doba, imalo zidanu crkvu, mještane su često pokapali u grobnicama obloženim kamenjem, a u arheološkim iskopavanjima pronađen je i veliki broj raznovrsnih, ponekad i vrlo luksuznih predmeta³⁸.

Iz svega što smo prethodno naveli, ostaje nam još pokušati odgovoriti na pitanje od kuda se i zašto ovakav poganski običaj ritualne pohrane keramičkih lonaca uz temelje kuća pojavljuje na Bribiru i to u stoljećima srednjega vijeka, u kojima je kršćanstvo bilo općeprihvaćeno i prisutno u svim sferama društva. Čini nam se da je u ovome trenutku odgovor dvojak. Može se, naime, pretpostaviti da je riječ o importiranom običaju prinošenja „žrtve“ ili pak o takvom regionalnom fenomenu koji je mogao izrasti iz starije tradicije. Prethodno smo pokazali da je sličnih obreda pri novogradnjama (u formi obrednih novčanih daća) bilo i ranije, još od rimskoga doba³⁹ te da su Slaveni (i Hrvati) u Dalmaciji dugo vremena nakon doseljenja običavali u grobove prilagati vrlo slične lonce s hranom kao poputninu svojim pokojnicima, a što je vidljivo iz velikog broja pri-

mjera. Jesu li se u nekom trenutku takvi stariji ritualni obredi preklapili i nadopunili, pa onda nastavili zajedno živjeti kao složenija forma u narodnoj tradiciji, ostaje da pokažu buduća istraživanja, prvenstveno nasebinskih lokaliteta.

S druge pak strane, importiranje takvoga ritualnoga običaja – i to upravo iz Mađarske – može biti sasvim legitimna i, u ovome trenutku, vjerojatno prihvatljivija pretpostavka. Pri tome treba imati na umu činjenicu da je Bribir u to vrijeme, dakle u 12. i 13. stoljeću, vrlo važno društveno i političko središte Hrvatske koje je bilo organizirano do te mjere da je kovalo svoj novac i imalo državnu kancelariju⁴⁰. Na njemu su, poznato je, stolovali Šubići (*nobiles / comites / principes Breberiensis*) koji su upravo tijekom tih stoljeća postali najugledniji i najmoćniji hrvatski velikaši. Uspon im počinje početkom 12. stoljeća i to uglavnom zahvaljujući dobrim odnosima s ugarskim kraljevima. Najprije su, kao jedno od dvanaest starih hrvatskih plemena, sklopili državni ugovor s kraljem Kolomanom čime su doveli Arpadoviće na upražnjeni hrvatski prijesto, a potom su, kao i drugi hrvatski velikaški rodovi, sustavom darovnica pomalo iscrpljivali kraljevsku moć Kolomanovih nasljednika, sve do posljednjega Arpadovića, Andrije III. Mlečanina († 1301. godine). Vremenom su Šubići postali vrlo utjecajni, a nakon što je Pavao I. Bribirski († 1312.) od Arpadovića dobio nasljednu bansku čast za svoj rod i potom titulu *gospodara Bosne*, Šubići su postali najmoćniji velikaši, a sam Pavao suveren i samostalan vladar cijele Hrvatske koja je uključivala i dalmatinske gradove. Kao *neokrunjeni kralj Hrvata* imao je i glavnu ulogu i u dovođenju Anžuvina na hrvatsko-ugarsko prijestolje⁴¹.

U takvim povijesnim okolnostima sasvim je moguće da su na Bribir, koji je u tim stoljećima bio najvažnije društveno i političko središte Hrvatske,

haeology: Colonialism, Complexity, and Animal Transformations, (ur. D. Campana, P. Crabtree, S. D. de France, J. Lev Tov, A. M. Choyke), Oxford, 2010, str. 244-249. – M. DARÓCZI SZABÓ - GY. TEREI, Szájjal lefele fordított edények és tartalmuk az Árpád-kori Kána faluból, *Budapest Régiségei* 44, Budapest, 2011, str. 198-226. – D. K. SZABÓ, Árpád-kori mágikus deponáció Csanádpalota Juhász T.-tanya lelőhelyről, u: *Fiatal Középkoros Régészek IV. Konferenciájának Tanulmánykötete*, (ur. M. Varga), Kaposvár, 2013, str. 11-18 (lonac s kokošnjim kostima i jajem naopako ukopan ispod kuće).

³⁷ M. WOLF, Babonás szokások Árpád-kori falvinkban, *Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 30-31/2, Miskolc, 1993, str. 543-562. Na 19 drugih lokaliteta u Mađarskoj evidentirana su još 23 takva ritualna obreda. U 8 slučajeva su kao prilog bila pronađena i kokošja jaja. Usp. M. DARÓCZI SZABÓ, Pets in pots, str. 246-247 (s literaturom za ostala nalazišta).

³⁸ M. DARÓCZI SZABÓ - GY. TEREI, Szájjal lefele fordított, str. 198-200.

³⁹ Pojedinačni primjeri pokazuju da je ritualno žrtvovanje prilikom gradnje novih naselja ili kuća bilo prakticirano i u prapovijesnim razdobljima na vrlo širokom prostoru (usp. M. GREEN, Humans and Ritual Victims in the later Prehistory of Western Europe, *Oxford Journal of Archaeology* 17/2, Oxford, 1998, str. 169-189).

⁴⁰ I. RENGJEO, Novci Pavla Šubića, bana Hrvatske i gospodara Bosne, *Numismatika* 2-4, Zagreb, 1936, str. 94-105. – J. BELOŠEVIĆ, Pečatnik hrvatskog bana Pavla I. Bribirskog iz Zadra, *Diadora* 3, Zadar, 1965, str. 159-168. – V. DELONGA, Numizmatika, u: *Bribir u srednjem vijeku*, katalog izložbe, Split, 1987, str. 105-112. – V. DELONGA, Sfragistika, u: *Bribir u srednjem vijeku*, katalog izložbe, Split, 1987, str. 113-115.

⁴¹ V. KLAJČ, *Bribirski knezovi od plemena Šubić do god. 1347*, Zagreb, 1897. – D. KARBIĆ, Šubići Bribirski do gubitka nasljedne banske časti (1322.), *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 22, Zagreb, 2005, str. 1-26.

stizali različiti utjecaji. Oni iz mediteranskoga svijeta, srednje i zapadne Europe očituju se brojnim spomenicima i predmetima koje su do sada iznjedrila arheološka iskopavanja na Glavici⁴². Njima bi, kao import iz panonskoga bazena, možda trebalo pribrojiti i običaj ritualnog obreda koji je uključivao polaganje posuda s hranom uz temelje kuća koje su se tada gradile, a što je, vidjeli smo, bilo rašireno u tadašnjoj Mađarskoj. U činjenici da je u bibrskom slučaju posuda nađena uz temelje kuće (ispod ognjišta?) – koja ima najmanje dvije srednjovjekovne građevinske faze, od kojih je već prva preslojila kolotrage (*spurillae*) antičke ulice (sl. 11) – te da je manja posuda s kokošjim jajima i s kame-

nim brusom bila pokrivena većom kojoj je dno bilo okrenuto prema gore, vidimo dodatnu potvrdu za takvo mišljenje jer su i svi primjeri iz Panonije sadržavali ostatke hrane upravo u naopako ukopanim keramičkim loncima. Mislimo nadalje da ta podudarnost nije slučajna, pa se još može i pretpostaviti da je simbolika žrtve u takvom obrednom činu bila usmjerena k zemlji ili tlu na kojemu se kuća podizala i to sa zadaćom da vrijednosti takve žrtve (tvrdi brusni kamen) doprinesu trajnosti gradnje pogodujućim podzemnim silama i silama plodnosti (jaje), a na koncu sve zajedno i ukupnom boljitku ukućana i onih koji su u obredu sudjelovali.

⁴² U: *Bibir u srednjem vijeku / Bibr in the Middle ages*. (Ur. A. Milošević), Split, 1996, vidi poglavlja: T. BURIC, Povijesno-arheološki pregled, str. 7-16. – V. DELONGA, Keramika, str. 55-68. U: *Bibir u srednjem vijeku*. Katalog izložbe, Split, 1987, vidi poglavlja: V. DELONGA, Staklo, str. 69-72. – V. DELONGA, Numizmatika, str. 79-84.

Ante MILOŠEVIĆ

Example of a ritual sacrifice during the construction of a house in mediaeval Bribir

Two pots made of rough clay were discovered several years ago in Bribir, under insufficiently documented archaeological circumstances. The smaller pot, which contained chicken eggs and a whetstone, was covered with half of the larger pot. Based on the fracture, the typological characteristics and the decoration method, the pots are very similar, so it can be concluded with great certainty that they are from the same time period. Although they have somewhat of an archaic appearance, imitating older shapes and means used to craft them and probably also the local craftsmanship, it is believed that they belong to a very widespread group of mediaeval pots. Typological analogies show that we are dealing with ceramic pots which can be placed into a wider time frame of the 11th through the 13th centuries.

The mentioned arrangement with clay pots was found adjacent to the foundation of a mediaeval house. It is therefore believed that this discovery as a whole presents the rare remains of a pagan custom of offering sacrifice to a new construction. That custom has its roots in the deep Antiquity, while it was maintained in the region of the Dalmatian hinterland until today. Ethnographic literature notes numerous examples in which the offering of various gifts and sacrifices before a house is built serves as an attempt to place the house and its inhabitants under someone's or something's protection. It is believed that those types of sacrifices before construction can provide the house with the help of a ghost-protector which will grant it magical strength. Sacrifices were therefore, as magical means, meant to turn evil away from the house and its inhabitants and bring them luck and well-being.

The majority of the discussion revolves around finding the answer to the question "from where and why this type of pagan custom of ritual safekeeping appears on Bribir, particularly in the centuries of the Middle Ages during which Christianity was widely accepted and present in all spheres of society." Currently, it is possible to present two acceptable answers. It can be assumed that we are dealing with a regional phenomenon which may have sprouted from older tradition. The texts warn that similar rituals during construction (in the shape of ritual monetary gifts) had existed before, even during the Roman Era and that the Slavs (and Croats) in Dalmatia, long after immigrating, had the custom of enclosing very similar pots with food into the graves to accompany their deceased on the journey to the afterlife. This is evident in a large number of cases. Whether that type of older ritual customs had at some point overlapped and fulfilled each other, and continued to live as a more complex form in national tradition, remains to be shown by future research, primarily of settlement localities.

The belief should also be mentioned that that form of ritual custom was imported, primarily from the Pannonian basin, where it was very widespread, especially during the reign of the house of Arpadović. The well-known intense, diverse and long lasting ties of the Šubić Dukes of Bribir with that precise Hungarian dynasty add to the legitimacy and increase the probability of this beliefs accuracy. In case of Bribir, the fact that the pots were found near the foundation of the house and that the smaller pot with chicken eggs and the whetstone was covered with the larger pot whose bottom was pointing upwards should be additional confirmation of this belief because all the specimens from Pannonia contained remains of food precisely

in those ceramic pots that were buried upside down. Furthermore, we believe that this similarity is not a coincidence and it can further be assumed that the symbolism of a sacrifice of that type of ritual act was pointed to the earth or the ground on which the house was being built. The value of that type of sacrifice (hard whetstone) contributes to the longevity of the construction, serving the underground forces and the forces of fertility (egg) and ultimately the mutual and complete well-being of the inhabitants and those who participated in the ritual.